

Zâdü'l-Mesîr Tefsirindeki Kıraat Farklılıklarının Arap Dili İle İlişkisi*

The Relationship of Recitation Differences in *Zâd Al-Masîr*'s Exegesis And The Arab Language

Ali Haydar ÖKSÜZ**

Cemil KÜÇÜK***

Öz

Tarih boyunca günümüze kadar yazılmış olan tefsir eserlerinde kıraat farklılıkları önemli bir yer tutmakta ve âyetlerin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. İslâmî ilimlerin birçok alanında eser yazmış olan Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), Kur'ân-ı Kerîm'in tefsiriyle ilgili kaleme aldığı *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr* isimli eserinde kıraat farklılıklarına yer vermekte ve âyetlerin tefsirinde kıraat farklılıklarından çokça yararlanmaktadır. İbnü'l-Cevzî, kıraat farklılıklarıyla ilgili açıklamalarda bulunduğu âyetlerin tefsirinde, kıraatlerin Kur'ân-ı Kerîm'in dili olan Arap dili ile ilişkisi üzerine yorumda bulunmaktadır. Farklı kıraatlerin okunmasıyla ilgili olarak, Kur'ân-ı Kerîm'in indiği dönemde Arapların lehçe temelli olarak bazı kelimeleri farklı kullanmalarını, oluşan farklı okumaların sebebi olarak belirtmekte ve kelimelerin hangi lehçede nasıl kullanıldığını da aktarmaktadır. Ayrıca, kıraat farklılıklarıyla ilgili olarak Arap dilinin sarf ve nahiv kuralları çerçevesinde bu kıraatlerin sebebine de temas etmektedir. Bu bağlamda, kıraatlerin dille olan ilişkisiyle bağlantılı olarak, kıraat farklılıklarını lehçeler ve Arap dili kuralları temelinde izah etmeye çalışmaktadır. Bu farklılıkları izah ederken, Arap diliyle ilişkisi çerçevesinde kıraatlerin lehçe, sarf ve nahiv kurallarıyla irtibatına yer vermektedir. Bu çalışma, *Zâdü'l-mesîr* tefsirinde müellifin kıraatlere Arap dili açısından nasıl yaklaştığını ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda makalede, İbnü'l-Cevzî'nin *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr* isimli eserinde Arap diliyle ilişkili olarak açıklama yapılan kıraat farklılıklarından örnekler verilmiş ve bu örnekler incelenerek kıraat-Arap dili ilişkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun neticesinde müellifin kıraat

* Bu makale, 25.11.2021 tarihinde Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunulan ve kabul edilen "Ebü'l Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *Zâdü'l mesîr fî 'ilmi't-Tefsîr* Adlı Eserinde Kıraatlere Yaklaşımı" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Arş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, ahaydaroksuz@yyu.edu.tr, orcid.org/0000-0003-3821-5085, Research Article/Araştırma Makalesi, Received/Geliş Tarihi: 05.01.2022, Accepted/Kabul Tarihi: 01.03.2022, Published/Yayım Tarihi: 18.03.2022.

*** Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, cemilkucuk2@gmail.com, orcid.org/0000-0002-8412-1162, Research Article/Araştırma Makalesi, Received/Geliş Tarihi: 05.01.2022, Accepted/Kabul Tarihi: 01.03.2022, Published/Yayım Tarihi: 18.03.2022.

farklılıklarıyla ilgili açıklama yaparken lehçelerle ve Arap dili kurallarıyla ilgili temellendirmelere yer verdiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l-Mesîr, Tefsir, Arap Dili.

Abstract

Recitation differences have an important place in the works of commentary written throughout history and contribute to the understanding of the verses. Abū Al-Faraj Ibn al-Jawzī, who has written works in many fields of Islamic sciences, in his work named *Zad al-masir fi 'ilm al-tafsir*, which he wrote about the interpretation of the Qur'an, he includes the differences in recitation and makes great use of the differences in recitation in the interpretation of the verses. In the interpretation of the verses in which he explains the differences in recitation, Ibn al-Jawzī comments on the relationship between the recitations and the Arabic language, which is the language of the Qur'an. Regarding the reading of different recitations, he cites the different use of some words by the Arabs on the basis of dialect at the time the Qur'an was revealed, as the reason for the different readings, and also explains how the words are used in which dialect. It also touches on the reason for these recitations within the framework of the Arabic language's usage and syntax rules regarding the differences in recitation. In this context, it tries to explain the recitation differences on the basis of dialects and Arabic language rules, in connection with the relationship of reciting with language. This study aims to reveal how the author approaches the recitations in terms of the Arabic language in the tafsir of *Zad al-masir*. In this direction, in this article, examples of the recitation differences explained in relation to the Arabic language in Ibn al-Jawzī's work named *Zad al-masir fi 'ilm al-tafsir* have been given and the relationship between recitation and Arabic language has been tried to be determined by examining these examples. As a result of this, it is seen that the author gives place to foundations about dialects and Arabic language rules while explaining the differences in recitation.

Keywords: Recitation, Ibn al-Jawzī, Zad al-Masir, Exegesis, Arabic Language.

Giriş

Kur'an ilimleri içerisinde yer alan kıraat ilmi, Kur'an-ı Kerim'in kelimelerinin eda keyfiyetini yani nasıl okunacağını ve bu kelimelerdeki okuyuş farklılıklarını nakledenlerine nispet ederek bildiren ilim olarak tanımlanmaktadır.¹ Kıraat ilmi, kelimeler üzerindeki okuyuş farklılıklarını konu edindiği kadar, Kur'an'ın anlaşılması açısından da büyük önem taşımakta ve âyetlerin tefsirinde bir zenginlik olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda, İslâm âlimleri âyetlerin çeşitli anlamlarıyla ilgili yorum yaparken ve âyetlerden çeşitli hükümler çıkarırken kıraat farklılıklarına başvurmaktadır.² Ayrıca, tarih boyunca yazılan tefsir eserlerinde müfessirler kıraatlere karşı ilgisiz kalmamış, âyetlerin anlaşılmasına katkı sağlayabilmek için kıraat farklılıklarını eserlerinde kullanmışlardır.

Tefsirinde kıraat farklılıklarından faydalanan âlimlerden birisi Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî'dir. Çalışmamızın konusu olan *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr* eserinde müellifimiz kendi ifadesiyle belirttiği üzere, öncelikle oldukça uzun olan *el-Muğnî fî tefsîri'l-Kur'ân* isimli eseri, sonra ise orta boyuttaki *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*'i, son olarak da özet şeklindeki *Teysîrü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* isimli eseri ortaya koymuştur.³ Aynı zamanda İbnü'l-Cevzî eserinde kıraat farklılıklarına birçok yerde atıfta bulunarak, kıraatlerden faydalanmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'in dili Arapça olduğundan dolayı, kıraat farklılıklarının da Arap dili ile ilişkisi mevcuttur. Bu bağlamda, kıraat farklılıklarının lehçelerle veya Arap dili kurallarıyla bağlantısı olduğu konusu karşımıza çıkmaktadır. İbnü'l-Cevzî de bu şekilde oluşan kıraat farklılıklarına *Zâdü'l-mesîr* eserinde temas etmekte, bazı yerlerde kıraat farklılıklarının gerekçeleriyle ilgili olarak bu açıdan açıklamalarda bulunmakta, bazı yerlerde ise sadece oluşan farklı okuyuşlarla ilgili kıraat farklılığını aktarmakla yetinmektedir. *Zâdü'l-mesîr* tefsiriyle ilgili olarak farklı konularda yapılmış olan çalışmalar mevcuttur. Bu açıdan, Öznur Hocaoglu tarafından hazırlanan *İbnü'l-Cevzî'nin Zâdü'l-Mesîr Adlı Tefsirinde Nüzul Sebepleri*, Mehmet Kılıçarslan tarafından hazırlanan *Zâdü'l-Mesîr Bağlamında İbnü'l-Cevzî'nin Tefsir Metodu* ve Hüseyin Üzümcü tarafından hazırlanan *İbnü'l-Cevzî'nin Zâdü'l-Mesîr Adlı Tefsirinde Esmâ-i Hüsnâ'ya Dair Yorumların Münâsebâtü'l-Kur'ân Açısından İncelenmesi* isimli çalışmaları burada zikredebiliriz. Kıraat konusuyla ilgili olarak da Büşra Özdemir tarafından hazırlanan *İbnü'l-Cevzî'nin Zâdü'l-Mesîr Adlı Eserinin Kıraat İlmi Açısından Tahlili* isimli bir yüksek lisans

¹ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'in ve mürsidü't-tâlibîn*, thk. Ali b. Muhammed el-İmrân, ts., 49; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât li-fünûni'l-krâ'ât*, thk. Merkezi'd-Dirâsâti'l-Kurâniyye (Medine: Merkezi'd-Dirâsâti'l-Kurâniyye, 2012), 1/355.

² Abdurrahman Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2001), 97.

³ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, thk. Zühayr eş-Şâvîş (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2015), 29.

çalışması mevcuttur.⁴ Bu çalışmada tefsir eseri bütünüyle kıraatler açısından incelenmeye tabi tutulmuş, oluşturulan başlıklar altında kıraat farklılıklarından örnekler verilmiştir. Bizim çalışmamız, tefsirdeki kıraat farklılıklarının sadece lehçeler ve Arap dili kuralları açısından incelenmesi ve müellifin bu konudaki yaklaşımının ortaya konması bakımından bu çalışmadan farklılık arz etmektedir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, tefsirlerde kıraat farklılıkları genelde belirtilmektedir. Ancak İbnü'l-Cevzî, kıraat farklılıklarını aktarmakla birlikte bu farklılıkların sebepleriyle ilgili olarak da açıklamalar yaparak, sahih kıraatin de şartlarından birisi olarak kabul edilen⁵ Arap dili kurallarına da değinmektedir. Bu açıdan müellifin bu yaklaşımını ortaya koyabilmek önem arz etmektedir.

Sözlükte dil, dil ucu ve bölge dili gibi anlamlara gelen lehçe/لهجة, istilah olarak herhangi bir dilin farklı ülke veya bölgelerde aynı dil birliğine sahip kişiler tarafından kullanılan değişik biçimlerine denilmektedir.⁶ Allah Teâlâ (c.c.), Kur'ân-ı Kerîm'i Arapça olarak indirdiğini açık bir şekilde belirtmektedir.⁷ Bütün dillerde olduğu gibi, Arapça olarak indirilen Kur'ân-ı Kerîm'in dili de farklı lehçelere sahiptir ve bu lehçeler arasında birçok farklılık mevcuttur. Yine Kur'ân-ı Kerîm'de 'Biz her peygamberi ancak kendi kavminin diliyle gönderdik.'⁸ buyurularak, Kur'ân-ı Kerîm'in Arapça olarak insanoğluna indirildiğine işaret edilmektedir. Bununla birlikte Arap dili içerisinde birçok lehçe yer aldığı gibi Kur'ân-ı Kerîm'de de farklı lehçeler yer almaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in yedi harf üzere indirildiğini Hz. Peygamber'den aktaran rivayetlerle ilgili yapılan yorumlardan ve belirtilen görüşlerden birisi de Kur'ân-ı Kerîm'in farklı Arap lehçelerine göre indirilmiş olmasıyla ilgilidir.⁹ İbnü'l-Cevzî, lehçelerle

⁴ Zikredilen çalışmalar için bk. Öznur Hocaoglu, *İbnü'l-Cevzî'nin Zâdü'l-Mesîr Adlı Tefsirinde Nüzul Sebepleri* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011); Mehmet Kılıçarslan, *Zâdü'l-Mesîr Bağlamında İbnü'l-Cevzî'nin Tefsir Metodu* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016); Hüseyin Üzümcü, *İbnü'l-Cevzî'nin Zâdü'l-Mesîr Adlı Tefsirinde Esmâ-i Hüsnâ'ya Dair Yorumların Münâsebâtü'l-Kur'ân Açısından İncelenmesi* (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020); Büşra Özdemir, *İbnü'l-Cevzî'nin Zâdü'l-Mesîr Adlı Eserinin Kıraat İlmi Açısından Tahlili* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁵ Sahih kıraatin şartlarıyla ilgili olarak bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âtü'l-âşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985), 1/9; Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *el-İbâne 'an me'âni'l-kırâ'ât*, thk. Abdülfettâh İsmâil Şelebî (Mısır: Matbaatu Nahda, ts.), 51; Mehmet Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 48-63.

⁶ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügât* (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2007), 546; Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007), 141.

⁷ Yûsuf 12/2.

⁸ İbrâhîm 14/4.

⁹ Bilgi için bk. Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevzâ Ahmed Zemerlî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-Arabî, 1995), 130-131; Mennâ' Halîl Kattân, *Mebâhiş fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.), 148-161; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler* (İstanbul: Ensar, 2010), 112-149; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 69.

ilişkili olan kıraat farklılıklarından bahsederken farklı okuyuşları belirtmekle birlikte bazen bu okuyuşların hangi lehçeye ait olduklarını söylemekte, bazen ise lehçe ismi belirtmeyerek bu okuyuş farklılıklarının lehçe kaynaklı farklı lügatler olduğunu belirtmekle yetinmektedir.

İbnü'l-Cevzî benzer bir şekilde sarf veya nahiv kurallarıyla bağlantılı olan kıraat farklılıklarından bahsederken bu farklı okuyuşların gerekçeleriyle ilgili bu konular çerçevesinde izahlar yapmaktadır. Bu şekilde, İbnü'l-Cevzî kıraatleri naklederken, farklı okuyuşların oluştuğu kelimelerle ilgili olarak Arap dili kurallarından faydalanmakta; sarf ve nahiv kurallarıyla ilgili tahliller yaparak bu kuralları kıraat farklılıklarıyla birlikte zikretmektedir. Bu açıdan çalışmamızda, İbnü'l-Cevzî'nin *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr* isimli eserinde yer verdiği kıraat farklılıkları, Arap diliyle ilişkisi bağlamında lehçeyle alakalı, sarf ve nahiv kuralları ile ilişkili olmak üzere üç başlık içerisinde verilecek olan çeşitli konularla alakalı örnekler bağlamında ele alınmaya çalışılacaktır. Eserde yer alan bu türdeki kıraat farklılıklarının her birine değinmek çalışmanın sınırlarını fazlasıyla aşacağından, genel manada müellifin konuyu ele alış şekli kıraat-Arap dili irtibatlı yaklaşımını ortaya koyabilecek birkaç örnekle izah edilmeye çalışılacaktır.

1. Lehçeyle İlgili Kıraat Farklılıkları

İbnü'l-Cevzî tefsirinde âyetlerdeki kelimelerle ilgili farklı kıraatleri izah ederken, kıraatlerin Arap dili lehçeleriyle olan ilişkisine değinmektedir. İncelediğimiz tefsirin geneline bakıldığında, hareke veya harf değişikliğiyle, sesler ve birbirlerine etkileriyle, sarf ve nahiv kurallarıyla ve müterâdif kelimelerin okunuşlarıyla ilgili olan lehçeyle irtibatlı kıraat farklılıklarına İbnü'l-Cevzî'nin temas ettiği görülmektedir. O, bu şekilde oluşan farklı kıraatleri aktarırken, bazı yerlerde Kureyş, Hicaz, Temîm, Hüzeyl gibi kabile ve lehçe isimlerini belirterek kıraatleri zikrederken, bazı yerlerde ise kelimedeki farklı kıraatlerin birer lügat olduğunu belirtmekle yetinmekte ve herhangi bir kabile veya lehçe ismi aktarmamaktadır.

Lehçeyle irtibatlı olarak tefsirde yer verilen kıraat farklılıklarıyla ilgili açıklamalardan birisi, hareke veya harf değişikliğiyle oluşan farklı okuyuşlardır. Bu bağlamda müellifimiz, hemze harfinin farklı okunması, herhangi bir harfin değişik veya hazf-ısbât ile okunması, harekenin farklı okunması, muzârî fiilin başındaki harfin farklı harekeyle okunması ve cemi' alamenti olan “هم/hüm” zamirinin farklı harekeyle okunmasıyla ilgili olarak lehçe irtibatlı kıraat farklılıklarına temas etmektedir. Bu konularla ilgili birkaç örneği zikretmek istiyoruz.

Konuyla ilgili vereceğimiz ilk örnek, harfteki mahreç yakınlığından dolayı kelime içerisinde yer alan bir harfin iki farklı şekilde okunmasıyla ilgili olacaktır. İbnü'l-Cevzî, Tekvîr Sûresi'nin “وَإِذَا السَّمَاءُ كُشِطَتْ”¹⁰ âyetinde yer alan “كُشِطَتْ/kuşîṭat” kelimesiyle ilgili farklı kıraatlere değinirken, kelimenin farklı okunmasıyla ilgili olarak lehçeyle alakalı açıklamalar

¹⁰ et-Tekvîr 81/11.

yapmaktadır. İbnü'l-Cevzî'ye göre Abdullah b. Mes'ûd'un (ö. 32/652-653) kıraatında bu kelime “ق/kâf” harfiyle “قشطت/kuşıttat”¹¹ şeklindedir. Burada kelimeyle ilgili olarak şâz¹² olan bir kıraati belirten İbnü'l-Cevzi, Kays, Temîm ve Esed kabilelerinin kelimeyi bu şekilde “ق/kâf” harfiyle söylediklerini ifade etmektedir. Kureyşlilerin ise âyette geçtiği şekilde “ك/kâf” harfiyle kullandıklarını ve böyle okuduklarını belirtmektedir. Kelimenin her iki şekilde okunduğunda manalarının aynı olduğunu söyleyen müellif, Arapların “الفاقر والكافر , القسط و الكسب /kâfir ve kâfir, kıst ve kıst” kelimelerinde olduğu gibi, bazı kelimeleri hem “ق/kâf” hem de “ك/kâf” harfiyle kullandıklarını belirterek, bunun sebebinin de harflerin mahreçlerinin birbirine yakın olmasından kaynaklandığını bildirmektedir. Ayrıca buna örnek olarak da “حدث - حدث /hadese - hadete” kelimelerini göstererek, bu kelimelerde “ت/tâ” ve “ث/sâ” harflerinin birbirinin yerine kullanıldığını zikretmektedir.¹³

Lehçeyle alakalı olan kıraat farklılığıyla ilgili bir diğer örneğimiz, kelime içerisindeki harfin farklı harekeyle okunmasıyla alakalıdır. Konuyla ilgili olarak En'âm Sûresi'nin “وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أَكْثُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ”¹⁴ âyetindeki “حَصَادِهِ/hasâdihi” kelimesinin okunuşunu örnek olarak verebiliriz. İbnü'l-Cevzî kelimenin kesra veya fetha harekeyle okuma açısından iki farklı kıraatinin olduğunu söylemektedir. Onun belirttiğine göre, İbn Âmir (ö. 118/736), Âsım (ö. 127/745) ve Ebû Amr (ö. 154/771) kelimeyi “ح/hâ” harfinin fethasıyla “حَصَادِهِ/hasâdihi” şeklinde, İbn Kesîr (ö. 120/738), Nâfi' (ö. 169/785), Hamza (ö. 156/773) ve Kisâî (ö. 189/805) ise “ح/hâ” harfinin kesrasıyla “حَصَادِهِ/ħisâdihi” şeklinde okumaktadırlar.¹⁵ Kelimeyle ilgili sahih kıraat imamlarının okuyuşlarını bu şekilde

¹¹ قشطت şeklindeki kıraat için bk. Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî en-Nahvî el-Lugavî İbn Hâleveyh, *Muhtaşar fî şevâzî'l-Kur'ân (kırâ'ât) min Kitâbi'l-Bed' (Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.), 169; Abdullatîf Muhammed el-Hatîb, Mu'cemu'l-kırâ'ât (Dimeşk: Dâru Sa'di'd-dîn, 2002), 10/326.*

¹² Şâz kıraat, senedin sahihliği, Hz. Osman döneminde çoğaltılan mushafa ve Arap dili kurallarına uygunluk gibi sahih kıraat şartlarını taşımayan kıraatlerdir. Sıhhat şartlarından birinin veya birkaçının eksik olduğu kıraatler şâz kıraat olarak kabul edilmektedir. Bilgi için bk. Abdulhamit Birişik, “Kıraat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 426-433; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 61-62.

¹³ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1520.

¹⁴ el-En'âm 6/141.

¹⁵ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 472; Kelimedeki farklı kıraatler için bk. Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kırâ'ât*, thk. Şevkî Dayf (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1980), 271; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî el-Ezherî, *Kitâbü Me'âni'l-kırâ'ât*, thk. Mustafa

zikreden İbnü'l-Cevzî, sonrasında Ferrâ (ö. 207/822)'dan nakille bu okuyuşların hangi kabile veya lehçeye ait olduklarını belirtmektedir. Bu bağlamda fethalı kıraatin Temîm ve Necid halkının, kesralı kıraatin ise Hicaz halkının lügatı olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, Ferrâ'nın “الصَّارَمُ و الصَّرَامُ/es-sarâm ve es-sırâm” kelimesinde olduğu gibi bu kelimeyi farklı harekeyle okumanın iki ayrı lügat olduğunu söylediğini aktarmaktadır.¹⁶

Âyet içerisinde yer alan kelimelerde oluşan seslerin birbirlerine etkileriyle alakalı farklı okuyuş şekilleri lehçeye irtibatlı olarak kıraat farklılıklarının oluşmasına sebep olmakta ve müellifimiz bu türden farklılıklara tefsirinde yer vermektedir. Bu bağlamda, müellifimiz Arap kabileleri arasında farklı telaffuzlara yol açan idgam “الإدغام”,¹⁷ imâle “الإمالة”¹⁸ ve işmam “الإشمام”¹⁹ konularıyla ilgili olarak kıraat farklılıklarına işaret etmektedir.

Kelimenin idgam ile okunmasıyla ilgili olarak, A'râf Sûresi'nin “وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَيْنا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَيْنا اللَّهُ لَقَدْ جَاءتْ رُسُلُ رَبِّنا بِالْحَقِّ أَوْرِثْتُمُوهَا”²⁰ âyetinde geçmekte olan “أَوْرِثْتُمُوهَا” kelimesinde kıraat farklılıklarına değinilmektedir. İbnü'l-Cevzî, İbn Kesîr, Nâfi', Âsım ve İbn Âmir'in kelimeyi idgamsız bir şekilde “أَوْرِثْتُمُوهَا” şeklinde, Ebû Amr, Hamza ve Kisâî'nin ise idgamla “أَوْرِثْتُمُوهَا” olarak okuduklarını belirterek, Zuhrûf Sûresi'nde

Ruveys - Muhammed Kevnî (Riyad: Dâru'l-Me'ârif, 1991), 1/391; Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *et-Teysîr fi'l-kırâ'ati's-seb'a*, thk. Halef b. Hamûd b. Sâlim eş-Şağdelî (Dâru'l Endülüs, 2015), 351.

¹⁶ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 472; Halîl Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâ'ât*, thk. Sa'îd el-Afgânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 275; Ebû Abdillâh Fahrüddîn Nasr b. Alî b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Fesevî İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah fi vücûhi'l-kırâ'ât ve 'ilelihâ*, thk. Ömer Hamdân el-Kübeysî (Cidde, 1993), 1/510.

¹⁷ Kelime olarak örtmek, kaplamak gibi manalara gelen idgâm, terim olarak ise mahreç veya sıfatları aynı veya farklı ya da mahreç ve sıfatlarından birisi birbirine yakın olan harflerden ilk harfin ikinci harfe katılarak okunmasına denilmektedir. Bilgi için bk. Mehmet Ali Sarı, “İdgam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/471-472; Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 68.

¹⁸ İmâle sözlükte meylettirmek, eğmek, bir tarafa çekmek gibi anlamlara gelir. İstilah olarak ise fetha harekeyi kesra harekeye, “ı” harfini de “ى” harfine meylederek okumaya verilen isimdir. Bilgi için bk. Mehmet Ali Sarı, “İmâle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/177; Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, 73.

¹⁹ Kelime anlamı olarak birşeyden yüz çevirmek, koklatmak manasına gelen işmam, terim olarak ise okuyuş esnasında vakıf yapıldığında damme harekeyi göstermek amacıyla dudakları öne doğru bükme, toplamak şeklinde tanımlanmaktadır. Bilgi için bk. Fatih Çollak, “Revm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/32.

²⁰ el-A'râf 7/43.

de kelimenin bu şekilde okunduğunu aktarmaktadır.²¹ Burada kelimenin hem idgam hem de izhârla iki farklı okuyuşunu zikreden İbnü'l-Cevzî, Ebû Alî el-Fârisî'nin (ö. 377/987) kelimenin kıraatiyle ilgili söylediklerini aktararak, kelimedeki idgamın terkedilmesinin sebebinin bu harflerin mahreçlerinin farklı olmasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Ayrıca, kelimenin idgamla okunmasının ise “ت/tâ” ve “ث/sâ” harflerinin mahreç ve sıfatlarının birbirlerine yakın olmasından kaynaklandığını zikretmektedir.²²

İbnü'l Cevzî, lehçeyle irtibatlı olarak işmam ile okumaya da tefsirinde değinmektedir. Yûsuf Sûresi'nin “قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَى يُوسُفَ وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ”²³ âyetinde bulunan “تَأْمَنَّا/te'mennâ” kelimesinde farklı okuyuşları açıklayarak, kelimenin lehçeyle ilişkisini izah etmektedir. Onun aktardığına göre, kurrâlardan bir topluluk kelimeyi, “م/mîm” harfinin fethası, ilk “ن/nûn” harfinin ikinci “ن/nûn” harfine idgamı ve idgam edilen “ن/nûn” harfinin damme harekesine işaret ederek okumaktadırlar.²⁴ Bu şekildeki işmam ile kıraatin gerekçesini açıklamaya çalışan İbnü'l-Cevzî, Mekkî b. Ebî Tâlib'in (ö. 437/1045) görüşünü zikrederek, burada kelimenin aslının “تَأْمَنَّا/te'menünâ” şeklinde olduğunu, sonra ilk “ن/nûn” harfinin idgam edilerek birinci “ن/nûn” harfinin damme harekesine işaret etmek için işmamın kaldığını ifade etmektedir. İşmâm ile kıraatin gerekçesinden sonra işmamın tarifini de yapan İbnü'l-Cevzî, işmamın ‘sesi işitmeden dudakları bükme’ demek olduğunu belirtmektedir. Müellifimiz, İbn Keysân'ın (ö. 320/932) işmamı, ‘işaret’ olarak isimlendirdiğini, revmi de işmamla aynı manada kullandığını söyleyerek, revmin ise ‘harekeyi göstermek için hafifçe işitilen zayıf bir ses’ olduğunu zikretmektedir.²⁵ Son olarak ise Ebû Ca'fer'in (ö. 130/747-748) “م/mîm” harfinin dammesiyle “تَأْمُنَّا/te'münnâ”, İbn Miksem'in (ö. 354/965) asıl olan iki “ن/nûn” harfiyle “تَأْمَنَّا/te'menünâ” şeklinde okuduklarını aktararak, kelimeyle ilgili iki farklı şâz kıraati nakletmektedir.²⁶

Kelimelerin kıraatlerinde lehçeler açısından farklılık oluşmasına sebep olan mevzulardan bir diğeri sarf ve nahiv kurallarıyla bağlantılı olan bazı konulardır. Bu açıdan İbnü'l-Cevzî'nin tefsirinde sarf veya nahiv kurallarıyla bağlantılı olan lehçeler arasındaki

²¹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 496; أَوْرَثْتُمُوهَا kelimesinin kıraatiyle ilgili bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 281; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-krâ'ât*, 3/55; Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî, *el-Hücce li'l-kurrâ'i's-seb'a*, thk. Kahvecî Bedreddin - Cüveycâtî Beşîr (Beyrut: Dâru'l Me'mûn Li't-türâs, 1984), 4/25.

²² İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 496; el-Fârisî, *el-Hücce*, 4/26.

²³ Yûsuf 12/11.

²⁴ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 583; تَأْمَنَّا kelimesinin kıraati için bk. el-Hatîb, *Mu'cemu'l-krâ'ât*, 4/184; İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 2/671; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Mihrân en-Nisâbü'rî İbn Mihrân, *el-Gâye fi'l-krâ'âti'l-aşr*, thk. Muhammed Gıyâs el-Canbâz (Riyad: Dâru's-Şevâf, 1985), 285-286.

²⁵ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 683.

²⁶ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 683; bu şekildeki kıraatler için bk. el-Hatîb, *Mu'cemu'l-krâ'ât*, 4/191.

kıraat farklılıklarıyla ilgili açıklamalar bulunmaktadır. Tefsirde geçen kıraat farklılıklarına bakıldığında, muarreb kelimelerin okunuşunda, isimlerin farklı kalıpta okunmasında, kelimenin çoğul halinin farklı okunmasında, ismin mastar halinin farklı okunmasında, fiilin farklı kalıpta okunmasında ve âyet içerisindeki kelimenin i'râbıyla ilgili konularda lehçeyle alakalı bazı izahlar yapıldığı görülmektedir.

Âyet içerisinde geçen bir kelimenin çoğul halinin lehçeler arasında farklı kullanılması kıraat farklılığına sebep olmaktadır. İbnü'l-Cevzî, Bakara Sûresi'nin “ ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ ” وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِن يَأْتُوكُمْ أُسَارَى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجَهُمْ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَىٰ أَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ²⁷ âyetinde yer alan “أسارى/üsârâ” kelimesinin çoğul halinin Arap dili lehçeleri arasında farklı okunduğuna işaret etmektedir. Burada kelimenin aslının “الأسير/el-esir” şeklinde olduğunu belirten müellifimiz, kelimeyle ilgili iki farklı kıraati zikrederek, İbn Kesîr, Ebû Amr ve İbn Âmir'in “أسارى/üsârâ”, A'meş (ö. 148/765) ve Hamza'nın ise “أسرى/esrâ” şeklinde okuduklarını ifade etmektedir.²⁸ Lehçeyle alakalı olarak Ferrâ'dan nakille her iki şeklin de Arap dilinde kullanıldığını ve “الأسير/el-esîr” lafzını Hicaz halkının “أسارى/üsârâ”, Necid halkının ise “أسرى/esrâ” olarak çoğul yaptıklarını belirtmekte ve bu şekilde kelimenin lehçelerdeki kullanımını göstermektedir. Ayrıca iki kıraat arasında “أسرى/esrâ” şeklinde okumanın daha iyi olduğunu çünkü bu ve benzeri kelimelerin “جريح و جريح/cerih ve cerhâ” ve “صريع و صرعى/serî ve ser'â” şeklinde çoğul yapılacağını söylemektedir. Farklı iki kıraatin manaları hakkında da bilgi veren İbnü'l-Cevzî, Asmaî'nin (ö. 216/831) Ebû Amr'dan rivâyetle, “أسارى/el-üsârâ” kelimesine ‘elleri bağlı olan’, “الأسرى/el-esrâ” kelimesine ise ‘ellerinde olan, ancak elleri bağlı olmayan’ şeklinde anlam verileceğini belirtmektedir. Ayrıca, kelimenin “أسارى/üsârâ” şeklinde okunduğunda, “أسير – أسرى – أسير” gibi çoğulun çoğulu yapıldığını aktarmaktadır.²⁹

Konuyla ilgili olarak diğer bir örneğimiz, fiilin lehçeyle alakalı olarak farklı harekeyle okunmasıyla oluşan A'râf Sûresi'nin “ وَأَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا الَّتِي بَارَكْنَا ” فِيهَا وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَىٰ عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا وَدَمَرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ³⁰ âyetindeki “يعرشون/y'arîşûne” kelimesinin kıraatiyle ilgilidir. İbnü'l-Cevzî'ye göre, İbn Kesîr,

²⁷ el-Bakara 2/85.

²⁸ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 74; أسارى kelimesinin kıraati için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 163; ed-Dânî, *et-Teysîr*, 282; el-Ezherî, *Me'âni'l-kur'ân*, 1/163.

²⁹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 74.

³⁰ el-A'râf 7/137.

Nâfi', Ebû Amr, Hamza, Kisâi ve Âsım'dan rivâyetle Hafs (ö. 180/796) kelimeyi burada ve Nahl Sûresi'nin altmış sekizinci âyetinde “ر/رâ” harfinin kesrasıyla “يَعْرِشُونَ/ya'arişûne” olarak, İbn Âmir ve Âsım'dan rivâyetle Ebû Bekir b. Ayyâş (ö. 193/809) ise her iki yerde de “ر/رâ” harfinin dammesiyle “يَعْرِشُونَ/ya'ruşûne” şeklinde okumaktadırlar. Ayrıca O, İbn Ebî Abele'nin (ö. 151/769) “يَعْرِشُونَ/ya'arrişûne” şeklinde şeddeli olarak okuduğunu aktarmaktadır.³¹ Nahl Sûresi'nde³² de aynı kelimenin farklı okunuşlarına değinen İbnü'l-Cevzî, kelimenin farklı iki kıraatini zikretmekle birlikte, “يَعْرِشُ وَيَعْرِشُ/ya'rişu ve ya'ruşu” olarak iki şekilde okumanın, “يَعْكُفُ وَيَعْكُفُ/ya'kifu ve ya'kufu” gibi iki lügat olduğunu belirtmektedir.³³ Ayrıca, Zeccâc'ın (ö. 311/923) kelimeyle ilgili olarak, “عَرَشَ يَعْشُ وَيَعْشُ/araşe ya'rişu ve ya'ruşu” şeklinde ‘inşa etmek, yapmak’ manasında olduğunu söylediğini ifade etmektedir.³⁴ Burada kelimenin bu şekildeki kıraatlerinin iki farklı lügat olduğunu belirtmekle yetinen İbnü'l-Cevzî, herhangi bir kabile veya lehçe ismi zikretmemektedir.

Lehçeler arasında farklı okumaların bir sebebi de müterâdif kelimelerdir. Yedi harf ruhsatı neticesinde bazı kelimeler lehçeler arasında farklı olarak okunmuş, Hz. Osman (ö. 35/656) zamanında yapılan istinsah çalışmasında ise bu farklılıklar yer almayarak Kureyş lehçesi esas alınmıştır.³⁵ Müellifimiz her ne kadar tefsirinde yedi harf meselesine değinmese de, *Fünûnü'l-efnân fî 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân* isimli eserinde yedi harfle ilgili bilgiler aktarmaktadır. Burada yedi harfin ne olduğuna dair İbn Hibbân'dan (ö. 354/965) nakille otuz beş farklı görüş olduğunu belirtmekte, bunlardan kayda değer olanları zikredeceğini söyleyerek bu görüşlerden bazılarını aktarmaktadır. İbnü'l-Cevzî konunun sonunda yedi harften maksadın fasih yedi Arap lehçesi olduğu görüşünü belirterek kendi tercihini de ortaya koymaktadır.³⁶ Bununla birlikte tefsir müellifleri ise bazı âyetlerde yukarıda söylediğimiz müterâdif kelimelerle ilgili farklılıklara yer vererek, kıraatleri eserlerinde göstermişler ve farklı okumalara işaret etmişlerdir. Bu bağlamda, İbnü'l-Cevzî Cum'a Sûresi'nin “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ”³⁷ âyetindeki

³¹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 516; يَعْرِشُونَ kelimesinin kıraati için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 292; İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâ'ât*, 294; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâ'ât*, 3/145.

³² en-Nahl 16/68.

³³ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 784; İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâ'ât*, 392.

³⁴ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 516; Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988), 2/371.

³⁵ Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algisına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İsam Yayınları, 2011), 56-57.

³⁶ İbnü'l-Cevzî, *Fünûnü'l-efnân fî 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Hasan Ziyâeddîn Itr (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987), 196-219; Bilgi için ayrıca bk. Şuayip Karataş, “Ulûmü'l-Kur'ân Kaynaklarında Yedi Harf Meselesinin Ele Alınışı: Klasik-Modern Karşılaştırması”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/1 (Ocak 2022), 270-273.

³⁷ el-Cum'a 62/9.

“فأسعوا/fes'av” kelimesiyle ilgili açıklama yaparken, müterâdif kelime bağlamında kıraat farklılığına işaret etmektedir. Öncelikle kelimenin manasıyla ilgili olarak İbnü'l-Cevzî, üç farklı görüşten bahsetmektedir. İlk olarak kelimenin ‘yürümek’ manasına geldiğini, ikinci olarak anlaşılan mananın ‘Allah’ı (c.c.) zikretmeye çalışmak’, üçüncü mananın ise ‘kalb ile niyet etmek’ olduğunu ifade etmektedir.³⁸ Mana ile ilgili açıklamalarından sonra ise Abdullah b. Mes'ûd'un kelimeyi ‘ilerlemek, devam etmek’ manasında “فامضوا/femdû” şeklinde okuduğunu belirtmektedir.³⁹ Burada yine herhangi bir lehçe veya kabile ismi zikretmeyen İbnü'l-Cevzî, sadece müterâdif kelimeyle oluşan farklı kıraati vermekle yetinmektedir.

2. Sarfla İlgili Kıraat Farklılıkları

İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsir* isimli eserinde kıraat farklılıklarını ve bu farklılıkların sebeplerini açıklarken, sarf kurallarıyla bağlantılı açıklamalarda bulunmaktadır. Bu bağlamda tefsirde yer alan kıraat farklılıklarına bakıldığında, isim, fiil ve harflerle ilgili sarf kuralları doğrultusunda izahlar yapılmaktadır. Bu nedenle, tefsirde yer alan kıraat farklılıkları isim, fiil ve harf olmak üzere üç başlık altında ele alınacaktır.

2.1 İsimlerle İlgili Farklılıklar

Kendi içerisinde bir anlamı olmakla birlikte zamanla ilişkisi bulunmayan insan, hayvan, bitki veya nesnelere tarif eden kelimeler isim olarak nitelendirilmektedir.⁴⁰ Kur'an âyetlerinde yer alan bazı isimlerin farklı şekillerde okunması, kıraat farklılıklarına yol açmaktadır. İncelediğimiz tefsir eserine baktığımızda, isimlerin müfred, tesniye ve cemi' olarak okunması, âyette yer alan ismin farklı bir kalıpta kullanılması, ism-i fâille bağlantılı olarak kelimenin isim, mastar veya ism-i fâil olarak okunması ve kelimenin mastar haliyle bağlantılı olarak farklı şekillerde okunmasıyla ilgili kıraat farklılıklarına değinilerek, bu konularda açıklamalar yapılmaktadır.

İsimlerle ilgili farklı kıraatlerin oluşmasına sebep olan konulardan birisi, kelimenin müfred-cemi', tesniye-cemi', müfred-tesniye gibi farklı şekillerde okunmasıdır. Bakara Sûresi'nin “ إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ

³⁸ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1436.

³⁹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1436; فامضوا şeklindeki kıraat için bk. İbn Hâleveyh, *Muhtaşar fî şevâzî'l-Kur'ân*, 157.

⁴⁰ Muhammed b. Abdurrahman el-'Umerî el-Meylânî, *Şerhu'l-muğnî* (İstanbul: Salah Bilici, ts.), 4; Mustafâ b. Muhammed Selîm b. Muhyiddîn Mustafâ el-Galâyînî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabiyye* (Beirut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1994), 1/9.

âyetindeki “الرِّيحِ/er-riyâh” kelimesiyle ilgili bu bağlamda açıklamalar yapan İbnü'l-Cevzî, kelimenin farklı kıraatlerinin oluşmasının sebebi olarak kelimenin müfred veya cemi' şeklinde okunmasını göstermektedir. İbnü'l-Cevzî'nin aktardığına göre, İbn Kesîr bu âyetle birlikte beş yerde⁴² kelimeyi cemi' olarak “الرِّيحِ/er-riyâh”, Kur'ân-ı Kerîm'in geri kalanında ise müfred olarak “الريح/er-rîh” şeklinde okumaktadır. O, Ebû Câ'fer'in ise bu âyetle birlikte on beş yerde⁴³ kelimeyi cemi' şekliyle “الرِّيحِ/er-riyâh” olarak okuduğunu söylemektedir. Kelimenin Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan farklı okunuşlarını aktarmaya devam eden İbnü'l-Cevzî, Nâfi'nin Ebû Câ'fer gibi okuduğunu ancak İsrâ ve Enbiyâ Sûreleri'nde ondan ayrıldığını, Ebû Amr'ın İbrâhîm ve Şûrâ Sûreleri dışında Nâfi' ile aynı okuduğunu, Âsım ve İbn Âmir'in de kelimenin okunuşunda Ebû Amr'ı takip ettiğini belirtmektedir. Ayrıca, Hamza'nın Furkân ve Rûm Sûreleri'nde cemi' olarak, diğer sûrelerde ise müfred olarak okuduğunu, Kisâfî'nin de Hamza'ya uyararak Hicr Sûresi'nde ise cemi' olarak okuduğunu zikretmekte, kelimenin başında “ال/el” takısı olmayan yerlerde ise ihtilaf etmediklerini aktarmaktadır.⁴⁴ İbnü'l-Cevzî burada kelimeyle ilgili farklı okuyuşları zikrederken, kelimenin müfred veya cemi' olarak okunduğunu açıklayarak, farklı okuyuşların sebebini bu şekilde belirtmektedir. Son olarak da kelime cemi' olarak okunduğunda bütün rüzgârların bir olarak kabul edildiğini, müfred olarak okunduğunda ise rüzgârın cins olarak kastedildiğini ifade etmektedir.⁴⁵

İsimlerle ilgili olarak, kelimenin isim veya ism-i fâil olarak okunması kıraat farklılığının oluşmasına sebep olmaktadır. İbnü'l-Cevzî, Mâide Sûresi'nin “إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ادْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَىٰ وَالِدَتِكَ إِذْ أَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَإِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِأَذْنِي فَتَنْفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِأَذْنِي وَتُبْرِئُ الْأَكْمَةَ وَالْأَبْرَصَ بِأَذْنِي وَإِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ بِأَذْنِي وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَنْكَ إِذْ جِئْتَهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ”⁴⁶ âyetinde yer alan “السِّحْرِ/sihr” kelimesindeki farklı kıraatleri belirtmektedir. Onun aktardığına göre, İbn Kesîr ve Âsım kelimeyi burada, Hûd ve Saff Sûresi'ndeki “إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ” ve Yûnus Sûresi'ndeki “لَسَاحِرٌ

⁴¹ el-Bakara 2/164.

⁴² Kur'ân-ı Kerîm'deki bu beş âyet için bk. el-Bakara 2/164; el-Hicr 15/22: وَأَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوَاقِحَ; el-Kehf 18/45: وَتَصْرِيحَ الرِّيحِ; er-Rûm 30/46: وَأَرْسَلْنَا الرِّيحَ; el-Câsiye 45/5: وَتَصْرِيحَ الرِّيحِ.

⁴³ Kur'ân-ı Kerîm'deki bu on beş âyet için bk. el-Bakara 2/164; el-A'râf 7/56: يُرْسِلُ الرِّيحَ; İbrâhîm 14/18: اسْتَدْتَّ وَلِسَلِيمَانَ الرِّيحَ; el-Hicr 15/22: وَبِهِ الرِّيحَ; el-Enbiyâ 21/81: تَدْرُوهُ الرِّيحَ; el-Furkân 25/48: وَأَرْسَلْنَا الرِّيحَ; en-Neml 27/63: يُرْسِلُ الرِّيحَ; er-Rûm 30/48: يُرْسِلُ الرِّيحَ; Sebe' 34/12: وَلِسَلِيمَانَ الرِّيحَ; Sâd 38/36: وَتَصْرِيفِ الرِّيحِ; eş-Şûrâ 42/33: وَيَسْكُنُ الرِّيحَ; el-Câsiye 45/5: وَتَصْرِيفِ الرِّيحِ.

⁴⁴ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 98; ed-Dânî, *et-Teysîr*, 288-289.

⁴⁵ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 98.

⁴⁶ el-Mâide 5/110.

”مُئِينٌ“ şeklinde geçen âyetlerde “/elif” harfiyle birlikte “ساحر/sâhir” şeklinde okumaktadırlar. Ayrıca O, Nâfi‘, Ebû Amr ve İbn Âmir’in ise bu dört yerde “/elif” harfi olmadan “سِحْر/sihr” şeklinde okuduklarını ifade etmektedir.⁴⁷ Kelimedeki iki farklı kıraati hem bu âyet hem de başka âyetler için bu şekilde belirten İbnü’l-Cevzî, daha sonra kelimenin “سِحْر/sihr” şeklinde okunduğu zaman, ‘getirilen şeyin yani mucizenin’ kastedildiğini, “سَاحِر/sâhir” şeklinde ism-i fâil olarak okunduğunda ise ‘getiren şahsın yani peygamberin’ kastedildiğini söylemektedir.⁴⁸ Yapmış olduğu bu açıklama ile iki farklı kıraatin sebebini belirterek, kelimenin isim veya ism-i fâil olarak okunmasına işaret etmektedir.

Âyet içerisinde geçen bazı kelimelerin farklı kalıpta kullanılması, isimlerle alakalı kıraat farklılıklarından bir diğeridir. İbnü’l-Cevzî, Kur’ân-ı Kerîm âyetlerinde yer alan Arapça olmayan bazı kelimelerdeki kıraat farklılıklarına temas ederek bu bağlamda farklı okuyuşlara değinmektedir. Konuyla ilgili olarak Nisâ Sûresi’nin “وَأَسْمِعِ الْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ”⁴⁹ âyetinde geçmekte olan “وَالْيَسَعَ/ve'l-yese‘a” kelimesini burada zikredebiliriz. İbnü’l-Cevzî bu kelimenin “وَالْيَسَعَ/ve'l-yese‘a, وإلياس, ولوطًا” kelimelerinde olduğu gibi yabancı bir isim olduğunu belirtmektedir. Daha sonra kurrâların çoğunluğunun bu kelimeyi bir “ل/lâm” harfiyle şeddesiz olarak “الْيَسَعَ/ilyese‘a” şeklinde okuduklarını ve İbn Kesîr, Nâfi‘, Âsım, Ebû Amr ve İbn Âmir’in bu kurrâlardan olduğunu aktarmaktadır. Hamza ve Kisâî’nin ise burada ve Sâd Sûresi’nde, iki “ل/lâm” harfi ve şeddeli bir şekilde “الْيَسَعَ/ililyesse‘a” şeklinde okuduklarını ifade etmektedir.⁵⁰ Müellifimiz farklı okuyuşları böylece belirttikten sonra, Ferrâ’dan nakille, “الْيَسَعَ/ililyesse‘a” şeklindeki okuyuşun daha doğru olana ve İsrailoğullarının peygamberlerinin isimlerine daha çok benzediğini söylemektedir. Bu görüşün sebebiyle ilgili de açıklama yaparak, Arapların “يَفْعَل/yef‘alu” veznindeki kelimeleri “ال/el” takısı olmadan kullandıklarını ve “و هذا يعمر, و هذا يزيد/hâzâ Ya‘mer ve hâzâ Yezîd” şeklinde, isimleri “ال/el” takısı olmadan söylediklerini bildirmektedir. Ayrıca O, burada örnek olarak şöyle bir beyit zikretmektedir: وجدنا الوليد بن يزيد مباركاً شديداً بأحناء الخلافة كاهله؛ el-Velîd b. el-

⁴⁷ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 419; سِحْرُ kelimesinin kıraati için bk. el-Fârisî, *el-Hücce*, 3/280; İbn Zencele, *Huccetü’l-krâ’ât*, 239-240; İbn Mihrân, *el-Gâye*, 237.

⁴⁸ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 419.

⁴⁹ en-Nisâ 4/31.

⁵⁰ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 452; وَالْيَسَعَ kelimesinin kıraati için bk. Ebü’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrû’t-Teysîr fi krâ’âti’l-e’immeti’l-aşere*, thk. Ahmed Muhammed Mefâhi’l Kudât (Ürdün: Dârü’l-Furkân, 2000), 359; İbn Zencele, *Huccetü’l-krâ’ât*, 259.

Yezîdi mübarek ve hilafet yükünü taşıyacak kadar güçlü bulduk.⁵¹ Zikretmiş olduğu bu beyitle ilgili olarak Velîd isminin, “ال/el” takısıyla kullanıldığı için, Yezîd isminin de ona tabi olarak aynı şekilde kullanıldığını ve her ikisinin de doğru olduğunu söylemektedir. Son olarak da Mekkî b. Ebî Tâlib’den nakille, tek “ل/lâm” harfiyle okunduğunda aslının “يَسْعُ/yesu”, iki “ل/lâm” harfiyle okunduğunda ise aslının “لَيْسَعُ/leyse’u” şeklinde olduğunu ve başına harf-i ta’rif, yani “ال/el” takısı getirildiğini ifade etmektedir.⁵²

2.2 Fiillerle İlgili Farklılıklar

Herhangi bir zaman içerisindeki iş ve oluşu belirten ve kendi içinde bir anlam ifade eden kelimelere fiil denilmektedir.⁵³ Fiillerin farklı şekillerde okunması neticesinde oluşan kıraat farklılıkları oldukça fazladır. Müellifimiz İbnü’l-Cevzî de tefsirinde bu şekilde oluşan kıraat farklılıklarına temas ederek bu farklı okuyuşların sebepleriyle ilgili sarf kuralları çerçevesinde açıklamalarda bulunmuştur. Nitekim tefsirde yer alan kıraat farklılıklarına baktığımızda, fiilin farklı kalıpta, müzekker-müennes, ma’lûm-meçhûl, gâib-muhâtab-mütakellim, müfred-tesniye-cemi’ olarak okunması, kelimenin fiil-isim olarak okunması ve fiilin zamanının farklı okunması gibi konularda kıraat farklılıklarına değinilmektedir. Burada fiillerin sarf kurallarıyla bağlantılı olarak farklı şekilde okunmasıyla ilgili tefsirden birkaç örnek vererek, İbnü’l-Cevzî’nin bu konuyu eserinde işleyişi ortaya konmaya çalışılacaktır.

Konuyla ilgili ilk örneğimiz, fiilin müzekker veya müennes olarak okunması sonucu oluşan kıraat farklılığıyla ilgilidir. İbnü’l-Cevzî, Bakara Sûresi’nin “وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ وَآتَقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ”⁵⁴ âyetinde yer alan “يُقْبَلُ/yukbelu” kelimesiyle ilgili farklı okuyuşları zikretmektedir. Onun aktardığına göre, İbn Kesîr ve Ebû Amr kelimeyi “ت/tâ” harfiyle “تقبل/tukbelu”, geri kalanlar ise “ي/yâ” harfiyle “يقبل/yukbelu” şeklinde okumaktadırlar. Ayrıca O, Katâde’nin (ö. 117/735) “ي/yâ” harfinin fethasıyla ve “شَفَاعَةٌ/şefâ’atun” kelimesini mansup olarak okuduğunu belirterek, bu iki kelime böyle okunduğunda işi yapan fâilin Allah Teâlâ (c.c.) olduğunu aktarmaktadır.⁵⁵ İbnü’l-Cevzî,

⁵¹ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 452; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ’Ferrâ, *Me’âni’l-Şur’ân*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr - Ahmed Yûsuf Necâtî (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1983), 1/342.

⁵² İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 452; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekkî b. Ebû Tâlib, *el-Keşf ‘an vücûhi’l-krâ’âti’s-seb’a ve ‘ilehâ ve hücecihâ*, thk. Muhyiddin Ramazan (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1984), 2/438.

⁵³ el-Meylânî, *Şerhu’l-muğnî*, 4; Mustafâ el-Galâyînî, *Câmi’u’d-dirûsi’l-‘Arabiyye*, 1/11; Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010), 80.

⁵⁴ el-Bakara 2/48.

⁵⁵ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 59; *يُقْبَلُ* kelimesinin kıraati için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 154; İbn Zencele, *Huccetü’l-krâ’ât*, 95; İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 1/273.

kelimedeki farklı okuyuşları belirttikten sonra bu okuyuşların sebebini de açıklamaktadır. Bu bağlamda Ebû Alî el-Fârisî'den nakille, kelimeyi “ت/â” harfiyle okuyanlara göre fiile isnâd edilen fâilin müennes olduğunu ve bundan dolayı fiilin de müennes olması gerektiğini ifade etmektedir. “ى/yâ” harfiyle kıraatin sebebini de açıklayarak, bu okuyuşa göre fiile isnâd edilen ismin yani fâilin hakiki manada müennes değil mana olarak müennes olduğunu söyleyerek, bundan dolayı fiilin müzekker olarak okunduğunu belirtmektedir.⁵⁶ Örnekte görüldüğü gibi müellifimiz fiilin müzekker veya müennes olarak okunduğunu belirterek, oluşan kıraat farklılığının bu şekilde sebebini açıklamaktadır.

İbnü'l-Cevzi tefsirinde fiilin ma'lûm veya meçhûl olarak okunmasıyla ilgili oluşan kıraat farklılıklarına da yer vermektedir. Tevbe Sûresi'nin “إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا”⁵⁷ “يُجْلُونَهُ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا لِيُؤَاطُوا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللَّهُ زَيْنٌ لَهُمْ سُوءُ أَعْمَالِهِمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ”⁵⁷ âyetinde geçmekte olan “يُضَلُّ/yudallu” kelimesi bu konuyla ilgili örneklerdendir. İbnü'l-Cevzî'nin naklettiğine göre, İbn Kesîr, Nâfi', Ebû Amr, İbn Âmir ve Ebû Bekir b. Ayyâş Âsım'dan rivâyette kelimeyi “ى/yâ” harfinin fetha, “ض/dâd” harfinin de kesrasıyla “يُضِلُّ/yedillu” olarak, Hamza, Kisâi ve Hafs da Âsım'dan rivâyette “ى/yâ” harfinin damme, “ض/dâd” harfinin fethasıyla, fâil olmadan yani meçhûl olarak “يُضَلُّ/yudallu” şeklinde okumaktadırlar. Ayrıca O, Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve Ya'kûb'un (ö. 205/821) “ى/yâ” harfinin damme ve “ض/dâd” harfinin kesrasıyla “يُضِلُّ/yudillu” şeklinde okuduklarını aktarmaktadır.⁵⁸ Kelime için farklı kıraatleri bu şekilde izah eden İbnü'l-Cevzî, kelime “يُضِلُّ/yedillu” olarak okunduğunda manasının ‘Onlar, yaptıkları bu hareketleriyle sapıklığı satın alırlar.’ şeklinde olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda “يُضَلُّ/yudallu” şeklindeki kıraatin fâil olmadan yani meçhûl olarak okuma sonucu oluştuğunu belirterek, fiilin ma'lûm veya meçhûl olarak okunmasıyla oluşan kıraat farklılığına işaret etmektedir.⁵⁹

Mâzi veya muzârî fillerin gâib, muhâtab veya mütekellim olarak okunması fiillerle alakalı kıraat farklılıklarından birisidir. Bu konuyla ilgili olarak Âl-i İmrân Sûresi'nin “وَمَا يَفْعَلُوا”⁶⁰ âyetindeki “يَفْعَلُوا/yef'alû” ve “يُكْفَرُونَ/yukferûh” kelimelerini örnek olarak verebiliriz. İbnü'l-Cevzî'nin aktardığına göre, İbn Kesîr, Nâfi', İbn Âmir ve Ebû Bekir b. Ayyâş Âsım'dan rivâyette her ikisini de “ت/â” harfiyle birlikte “تَفْعَلُوا/tef'alû” ve

⁵⁶ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 59; İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 1/273.

⁵⁷ et-Tevbe 9/37.

⁵⁸ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 582; يُضَلُّ kelimesinin kıraati için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 314; İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâ'ât*, 318; İbn Mihrân, *el-Gâye*, 268.

⁵⁹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 582.

⁶⁰ Âl-i İmrân 3/115.

“تُكْفَرُوهُ/tukferûh” şeklinde, içlerinde Hamza, Kisâî, Âsım’dan rivâyetle Hafs ve Ebû Amr’dan rivâyetle Abdülvâris’in (ö. 120/737) bulunduğu bir grup ise bu kelimelerin ikisini de “ي/yâ” harfiyle “يُكْفَرُوهُ/yukferûh” olarak okumaktadırlar. Ayrıca O, Ebû Amr’ın geri kalan arkadaşlarının kendi tercihleriyle “ي/yâ” veya “ت/tâ” harfiyle okuduklarını belirtmektedir.⁶¹ Farklı okuyuşları bu şekilde zikreden İbnü'l-Cevzî, bununla birlikte bu okuyuşları açıklayıcı ifadeler de kullanmaktadır. Bu açıdan ilk kıraatin hitâb olarak “تُكْفَرُوهُ/tukferûh” ve “يُكْفَرُوهُ/yukferûh” şeklinde, ikinci kıraatin ise kıyamda duran bir topluluktan haber olarak “يُكْفَرُوهُ/yukferûh” ve “يُكْفَرُوهُ/yukferûh” şeklinde okunduğunu ifade etmektedir.⁶²

Kıraat farklılıklarına sebep olan fiille alakalı konulardan bir diğeri de fiilin zamanının farklı okunmasıdır. Bu bağlamda İbnü'l-Cevzî, Bakara Sûresi'nin “وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا”⁶³ “وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهَّرًا لِّبَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ”⁶⁴ âyetinde geçen “وَاتَّخِذُوا/ve'tteħizû” kelimesiyle ilgili kıraat farklılıklarına değinmektedir. O, içlerinde İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım, Hamza ve Kisâî'nin bulunduğu cumhur kurrânın kelimeyi “ح/ħâ” harfinin kesrasıyla “وَاتَّخِذُوا/ve'tteħizû” olarak, Nâfi' ve İbn Âmir'in ise “خ/ħâ” harfinin fethasıyla “وَاتَّخِذُوا/ve'tteħazû” şeklinde okuduklarını belirtmektedir.⁶⁴ Farklı kıraatleri bu şekilde zikreden müellifimiz, ilk kıraatin emir şeklinde, ikinci kıraatin ise mâzi olarak okunduğunu aktararak, fiilin zamanının farklı okunmasıyla ilgili kıraat farklılığına temas etmektedir. Bununla birlikte Ebû Alî el-Fârisî'den nakille fethayla okunan kıraatin gerekçesini açıklayarak, kelimenin muzâfunileyhe yani “جعلنا/ce'alnâ” lafzına atfedildiği için bu şekilde okunduğunu ve bu okuyuşu fetha kıraatinin sonrasında haber olarak gelen “وَعَهْدَنَا/ve 'ahidnâ” lafzının da desteklediğini ifade etmektedir.⁶⁵

Kelimenin fiil veya isim olarak okunması da kıraat farklılıklarının oluşmasına sebep olmaktadır. Bu bağlamda müellifimiz hem ism-i fâil hem de fiil olarak okuma sonucu oluşan kıraat farklılığına En'âm Sûresi'nin “فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ”⁶⁶ âyetinde yer alan “جَعَلَ/ce'ale” kelimesinde temas etmektedir. İbnü'l-Cevzî'nin aktardığına göre İbn Kesîr, Nâfi', Ebû Amr ve İbn Âmir kelimeyi “ا/elif” harfiyle birlikte

⁶¹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 218; يُكْفَرُوهُ ve يُكْفَرُوهُ kelimelerinin kıraati için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 215; İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâ'ât*, 170; İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 1/380.

⁶² İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 218.

⁶³ el-Bakara 2/125.

⁶⁴ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 87; وَاتَّخِذُوا kelimesinin kıraati için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 169; İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâ'ât*, 113.

⁶⁵ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 87.

⁶⁶ el-En'âm 6/96.

“جاعل/câ’il” şeklinde okumaktadırlar. Âsım, Hamza ve Kisâî ise kelimeyi “ا/elif” harfi olmadan “جعل/ce‘ale” olarak okuyarak, “الَّيْلَ/el-leyl” kelimesini de nasp şeklinde okumaktadır.⁶⁷ Müellifimiz âyette geçen kelimenin iki farklı kıraatini bu şekilde belirterek, kelimenin hem fiil hem de isim olarak okunmasına temas etmektedir. Sonrasında ise Ebû Alî el-Fârisî’den nakille bu iki okuyuşun sebebine değinerek, “جاعل/câ’il” şeklinde okunduğunda öncesinde geçen “فَالَيْقُ/fâlik” kelimesinin dikkate alındığını ve şeklen “فَالَيْقُ/fâlik” kelimesine uyulduğunu söylemektedir. Kelimenin “جعل/ce‘ale” şeklinde okunduğunda ise fâilin “فعل/fea‘le” manasında olmasından dolayı bu şekilde olduğunu belirterek, bunun delilinin de âyetin devamındaki “وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ حُسْبَانًا” lafzı olduğunu ifade etmektedir.⁶⁸

2.3 Harf ve Edatlarla İlgili Farklılıklar

Kıraat farklılıklarına sebep olan konulardan birisi harf veya edatlarla ilgili konulardır. *Zâdü'l-Mesîr ft İlmi't-Tefsir* eserine baktığımızda, İbnü'l-Cevzî bir edatın yerine başka bir edatın okunması, harfin veya edatın hafz veya isbâtla okunması sonucu oluşan kıraat farklılıklarına temas etmekte ve bu farklı okuyuşlarla ilgili açıklamalarda bulunmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm âyetlerinin okunuşunda “أَنْ/en”, “لَكِنْ/lakin”, “لَمَّا/lemmâ”, “لَا/lâmelif”, “و/vâv” ve “ف/fâ” edatlarının farklı şekillerde okunmasıyla kıraat farklılıkları oluşmakta ve müellifimiz eserinde bu şekilde oluşan kıraat farklılıklarına yer vermektedir. Bu bağlamda, o bir edatın yerine başka bir edatın okunmasıyla ilgili olarak Şuarâ Sûresi’nin “وَتَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ”⁶⁹ âyetinde yer alan “وَتَوَكَّلْ/ve tevekkel” kelimesi ve Şems Sûresi’nin “وَلَا يَخَافُ عُقْبَيْهَا”⁷⁰ âyetindeki “وَلَا يَخَافُ/velâ yeḥâfu” lafzının okunuşlarında kıraat farklılıklarına temas etmektedir. Onun aktardığına göre “وَتَوَكَّلْ/ve tevekkel” kelimesini Nâfi‘ ve İbn Âmir “ف/fâ” harfiyle birlikte “فَتَوَكَّلْ/fetevekkel” şeklinde okumaktadır.⁷¹ Diğer âyette geçen “وَلَا يَخَافُ/velâ yeḥâfu” lafzını ise Ebû Ca‘fer, Nâfi‘ ve İbn Âmir burada “ف/fâ” harfiyle birlikte “فَلَا يَخَافُ/felâ yeḥâfu” şeklinde, geri kalanlar ise “و/vâv” harfiyle “وَلَا يَخَافُ/velâ yeḥâfu” şeklinde

⁶⁷ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 456; جَعَلَ kelimesinin kıraati için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb‘a*, 263; İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâ'ât*, 262; el-Fârisî, *el-Hücce*, 3/361.

⁶⁸ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 456; el-Fârisî, *el-Hücce*, 3/361-362.

⁶⁹ eş-Şuarâ 26/217.

⁷⁰ eş-Şems 91/15.

⁷¹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1038; وَتَوَكَّلْ kelimesinin kıraati için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb‘a*, 473; İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâ'ât*, 522.

okumaktadırlar.⁷² Âyetlerdeki farklı kıraatleri bu şekilde belirten İbnü'l-Cevzî, edatların farklı okunmasının sebebinin mushaflarda bu şekilde olmalarından kaynaklandığını söylemektedir. Nitekim “وَلَا وَتَوَكَّلْ/ve tevekkel” kelimesinin Medine ve Şam mushaflarında “ف/fâ” harfiyle, “وَلَا وَيَخَافُ/velâ yehâfu” lafzının da Medine ve Şam mushaflarında “ف/fâ” harfiyle, Mekke, Kûfe ve Basra mushaflarında ise “و/vâv” harfiyle var olduğunu belirtmektedir.⁷³ Bu şekilde farklı şehirlerin mushaflarına atıfta bulunarak kıraat farklılığına açıklama getirmektedir.

Kıraat farklılıklarının bir diğer sebebi harf veya edatın hazf-isbât ile okunmasıyla ilgilidir. Âl-i İmrân Sûresi'nin “وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِمُتَّقِينَ”⁷⁴ âyetinde geçen “وَسَارِعُوا/ve sâri'û” kelimesiyle ilgili kıraat farklılıklarına değinen İbnü'l-Cevzî, kelimedeki kıraat farklılığını hazf veya isbât açısından ele almaktadır. Onun naklettiğine göre, kurrânın hepsi kelimeyi “وَسَارِعُوا/ve sâri'û” şeklinde “و/vâv” harfinin isbâtıyla, Nâfi' ve İbn Âmir ise “و/vâv” harfi olmadan “سَارِعُوا/sâri'û” şeklinde okumaktadır.⁷⁵ İki farklı kıraati bu şekilde belirten müellifimiz, farklı okuyuşların sebebinin de açıklamaktadır. Ebû Alî el-Fârisî'den nakille, “و/vâv” harfinin isbâtıyla okunduğunda “وَسَارِعُوا/ve sâri'û” lafzının bir önceki âyette geçen “وَأَطِيعُوا/ve etî'û” lafzına atfedildiğini, Medine ve Şam mushaflarında kelimenin “و/vâv” harfiyle birlikte olduğunu aktarmaktadır. “و/vâv” harfi hazfedilerek okunduğunda ise ikinci cümleyi birinci cümleyle ilişkilendirerek, “و/vâv” harfiyle atfetmeye ihtiyaç olmadığını ifade etmektedir.⁷⁶ Bu şekilde hem okuyuşların gerekçesiyle ilgili açıklama yapmakta hem de mushaflara atıfta bulunmaktadır.

3. Nahivle İlgili Kıraat Farklılıkları

Farklı kıraatlere sebep olan konulardan biri, kelimenin nahiv kurallarıyla bağlantılı olarak âyet içerisindeki konumu sebebiyle farklı şekillerde okunmasıdır. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr* eserinde kıraat farklılıklarından bahsederken, bu farklılıkların nahiv kurallarıyla ilişkisi üzerine açıklamalara yer vermektedir. Bu açıdan tefsirdeki kıraat farklılıklarına bakıldığında, mübtedâ, haber, sıfat, edatlar, atıf, bedel, izâfet terkîbi, kelime içerisindeki harf veya harekenin farklılığı, muzârî fiilin i'râbı, takdim-te'hir ve kelimenin

⁷² İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1557; وَلَا يَخَافُ lafzının kıraati için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 689; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-krâ'ât*, 10/457.

⁷³ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1038; 1557.

⁷⁴ Âl-i İmrân 3/133.

⁷⁵ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 224; وَسَارِعُوا kelimesinin kıraati için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 216; el-Fârisî, *el-Hücce*, 3/77-78.

⁷⁶ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 224; el-Fârisî, *el-Hücce*, 3/78.

tenvinli-tenvinsiz okunması konularıyla ilgili olarak açıklamalar yapıldığı ve kıraat farklılıklarının cümle içerisindeki konumuyla ilişkisine dair yorumlar yapıldığı görülmektedir.

Genellikle âyet başında yer alan kelimelerin mübtedâ olarak okunup okunmaması durumu kıraat farklılıklarına yol açmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak İbnü'l-Cevzî Nûr Sûresi'nin “سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَأَنْزَلْنَا فِيهَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ”⁷⁷ ve “الرَّانِيَةُ وَالرَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ”⁷⁸ âyetlerinde geçen “سُورَةٌ/sûretun” ve “الرَّانِيَةُ/ez-zâniyetu” kelimeleriyle ilgili farklı kıraatlere değinmektedir. Onun aktardığına göre cumhur kurrâ “سُورَةٌ/sûretun” kelimesini ref olarak, Ebû Rezîn el-Ukaylî (ö. ?), İbn Ebî Abele ve Ebû Amr'dan rivâyetle Mahbûb ise “سُورَةٌ/sûreten” şeklinde nasb ile okumaktadırlar.⁷⁹ Burada müellifimiz Ebû Ubeyde'den (ö. 209/824) nakille, kelimenin ref ile okunduğunda mübtedâ yapıldığını söylemektedir. Ayrıca Zeccâc'dan naklederek ref ile okumanın güzel olmadığını, çünkü kelimenin burada nekre olduğunu, “أَنْزَلْنَاهَا/enzelnâhâ” lafzının da onun sıfatı olduğunu ve bu şekilde ref ile okumanın ancak “هَذِهِ سُورَةٌ/hâzihî sûretun” takdirine göre olacağını belirtmektedir. Kelimenin nasb ile okuyuşunun ise “أَنْزَلْنَا سُورَةً/enzelnâ sûreten” ve “أُتِلُ سُورَةٌ/utlu sûreten” olarak iki şekilde olabileceğini zikretmektedir.⁸⁰ İbnü'l-Cevzî “الرَّانِيَةُ/ez-zâniyetu” kelimesinin kıraatinde ise meşhur olanın ref ile olduğunu söyleyerek, Ebû Rezîn el-Ukaylî, Ebu'l Cevzâ (ö. 83/702), İbn Ebî Abele ve Ebû Ömer'in (ö. 248/862) ise nasb ile “الرَّانِيَةَ/ez-zâniyete” şeklinde okuduklarını ifade etmektedir.⁸¹ Halîl (ö. 175/791) ve Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796), “الرَّانِيَةَ/ez-zâniyetu” kelimesinin okunuşunda çoğunluğun kıraati olan ref ile okuyuşu tercih ettiklerini aktarmaktadır. Zeccâc'dan nakille ise ref ile mübtedâ olarak okumanın, Arapçada daha kuvvetli olduğunu ve manasının ‘Kim zina ederse ona değnek vurun.’ şeklinde olacağını zikretmektedir. Nasb olarak okumanın da câiz olduğunu ve manasının da ‘Zina edene değnek vurun.’ şeklinde olduğunu bildirmektedir.⁸² Bu şekilde her iki kelimeyle alakalı olarak farklı kıraatleri belirterek, bu kıraatlerin sebepleriyle ilgili olarak mübtedâ konusuyla bağlantılı açıklamalarda bulunmaktadır.

İbnü'l-Cevzî farklı kıraatleri izah ederken, sıfat konusuyla ilgili olarak kıraat farklılıklarına temas etmektedir. Bununla ilgili olarak Kehf Sûresi'nin “هَذَا لِكِ الْوَلَايَةِ لِلَّهِ الْحَقِّ هُوَ”

⁷⁷ Nûr 24/1.

⁷⁸ Nûr 24/2.

⁷⁹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 984; سُورَةٌ kelimesinin kıraati için bk. el-Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâ'ât*, 6/221.

⁸⁰ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 984; Zeccâc, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, 4/27.

⁸¹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 984; الرَّانِيَةُ kelimesinin kıraati için bk. el-Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâ'ât*, 5/223.

⁸² İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 984; Zeccâc, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, 4/27-28.

”⁸³ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا“ âyetinde yer alan “لِللَّهِ الْحَقُّ” lafzını örnek olarak verebiliriz. Müellifimiz burada öncelikle farklı okuyuşları belirtmektedir. Onun aktardığına göre, İbn Kesîr, Nâfi‘, İbn Âmir ve Âsım “و/vâv” harfinin fethasıyla “الْوَلَايَةُ/el-velâyetu”, “ق/kâf” harfinin kesrasıyla da “لِللَّهِ الْحَقُّ” şeklinde, Hamza ise hem “و/vâv” harfinin hem de “ق/kâf” harfinin kesrasıyla “الْوَلَايَةُ/el-vilâyetu” ve “لِللَّهِ الْحَقُّ” şeklinde okumaktadır. Ayrıca O, Ebû Amr’ın “و/vâv” harfinin fethasıyla “الْوَلَايَةُ/el-velâyetu”, “ق/kâf” harfinin ise dammesiyle “لِللَّهِ الْحَقُّ” olarak okuduğunu, Kisâi’nin ise “ق/kâf” harfinin dammesinde ona katılarak, “و/vâv” harfini “الْوَلَايَةُ/el-vilâyetu” şeklinde kesrasıyla okuduğunu nakletmektedir.⁸⁴ İbnü’l-Cevzî farklı okuyuşları zikrettikten sonra, “الْوَلَايَةُ/el-velâyetu” kelimesinin manası hakkında bilgi vererek, fethayla okunduğunda ‘dostluk ve yardım’, kesrayla okunduğunda ise ‘yetki ve mülk’ anlamına geldiğini söylemektedir. “الْحَقُّ/el-hak” kelimesinin ise Ebû Alî el-Fârisî’den nakille farklı okunmasının gerekçesini açıklayarak, kelime kesrayla okunduğunda Allah Teâlâ’nın (c.c.) sıfatı olduğunu, dammayla okunduğunda ise “الْوَلَايَةُ/el-velâyetu” lafzının sıfatı olduğunu ifade etmektedir.⁸⁵ Böylece burada oluşan kıraat farklılığıyla ilgili olarak kelimenin sıfatla ilişkisi üzerine açıklamada bulunmaktadır.

Müellifimiz kıraat farklılıklarını izah ederken, kelimenin daha önce geçmiş olan bir kelimeye veya kelime mahalline atfedilmesiyle oluşan farklı okuyuşlara işaret etmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Mâide Sûresi’nin “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ غَيْرِ الْمَاءِ حَرَجًا وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهَّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ”⁸⁶ âyetinde yer alan “وَأَرْجُلَكُمْ/ve erculekum” kelimesindeki farklı okuyuşlara temas etmektedir. İbnü’l-Cevzî, İbn Kesîr, Ebû Amr, Hamza ve Âsım’dan rivâyetle Ebû Bekir b. Ayyâş’ın kelimeyi “ل/lâm” harfinin kesrasıyla başı meshetmeye “وَأَمْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ” atfederek “وَأَرْجُلَكُمْ/ve erculikum” şeklinde okuduklarını, Nâfi‘, İbn Âmir, Kisâi, Ya’kûb ve Âsım’dan rivâyetle Hafs’ın ise yıkamaya “فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ” atıfla “ل/lâm” harfinin fethasıyla “وَأَرْجُلَكُمْ/ve erculekum” olarak okuduklarını ve bu şekilde “فَاغْسِلُوا

⁸³ el-Kehf 18/44.

⁸⁴ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 854; اللّٰهُ الْحَقُّ lafzının kıraati için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 392; İbn Zencele, *Huccetü’l-kırâ’ât*, 418-419.

⁸⁵ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 854.

⁸⁶ el-Mâide 5/6.

”وَجُوهَكُمْ“ kelamında takdim te’hir yaptıklarını ifade etmektedir.⁸⁷ İbnü’l-Cevzî burada farklı okuyuşları belirtmekle birlikte kıraatlerin bu şekilde okunmasının kelimenin öncesine atfedilmesinin farklı lafızlar üzerine olmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Ayrıca Zeccâc, Ebû’l-Hasan el-Ahfeş (ö. 215/830) ve Ebû Alî el-Fârisî’nin buradaki okuyuşlarla ilgili görüşlerini belirterek, kıraat farklılıklarının gerekçeleriyle ilgili açıklamalarda bulunmaktadır.⁸⁸

Âyet içerisinde yer alan ve “و/vâv” harfiyle birbirinden ayrılan bazı kelimelerin takdim-te’hir yapılarak okunması kıraat farklılığına sebep olmaktadır. Âl-i İmrân Sûresi’nin “فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُوذُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ تَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ النَّوَابِ”⁸⁹ âyetinde yer alan “وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا” ve “قَاتَلُوا” kelimeleriyle ilgili müellifimiz bu bağlamda kıraat farklılıklarına değinmektedir. İbnü’l-Cevzî, İbn Kesîr ve İbn Âmir’in bu fiilleri “وَقَاتَلُوا” ve “قَاتَلُوا” harfinin şeddesiyle “وَقَاتَلُوا” şeklinde, Nâfi‘, Ebû Amr ve Âsım’ın ise her ikisini de şeddesiz “وَقَاتَلُوا” olarak okuduklarını söyleyerek, Hamza ve Kisâ’î’nin de “وَقَاتَلُوا” ve “قَاتَلُوا” şeklinde takdim-te’hir yaparak okuduğunu belirtmektedir.⁹⁰ O, kelimedeki farklı kıraatleri zikrederek takdim ve te’hirle ilgili oluşan farklı okuyuşlara temas etmektedir. Ayrıca, Ebû Alî el-Fârisî’den nakille, Hamza ve Kisâ’î’nin kıraatiyle ilgili olarak, “قَاتَلُوا/قَاتَلُوا” lafzını takdim etmenin câiz olduğunu, çünkü “و/vâv” harfiyle atfedilenin, lafız olarak sonra olsa bile, mana olarak öne alınmasının câiz olacağını ifade etmektedir.⁹¹

Son olarak vermek istediğimiz örnek, kelimenin tenvinli veya tenvinsiz okunmasıyla ilgili olan kıraat farklılığıyla alakalıdır. Tevbe Sûresi’nin “وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَىٰ الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهِئُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ”⁹² âyetindeki “عُزَيْرٌ” kelimesiyle ilgili bu bağlamda farklı kıraatlere değinilmektedir. İbn Kesîr, Nâfi‘, Ebû Amr, İbn Âmir ve Hamza’nın kelimeyi tenvinsiz olarak “عزير” şeklinde okuduklarını söyleyen İbnü’l-Cevzî, Âsım, Kisâ’î, Ya’kûb ve Ebû Amr’dan rivâyetle

⁸⁷ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 362; وَأَرْجُلَكُمْ kelimesinin kıraati için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb‘a*, 242-243; İbn Zencele, *Huccetü’l-kırâ’ât*, 221.

⁸⁸ Detaylı bilgi için bk. İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 362-363.

⁸⁹ Âl-i İmrân 3/195.

⁹⁰ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 251; وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا lafzının kıraati için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb‘a*, 221; İbn Zencele, *Huccetü’l-kırâ’ât*, 187.

⁹¹ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 251.

⁹² et-Tevbe 9/30.

Abdülvâris'in ise tenvinli olarak “عَزَيْرٌ/‘uzeyrun” şeklinde okuduklarını belirtmektedir.⁹³ Burada farklı kıraatleri belirten müellifimiz sorasında bu kıraatlerin gerekçeleriyle ilgili açıklamalar yapmaktadır. Bu bağlamda, Mekkî b. Ebû Tâlib'in görüşünü naklederek, kelimenin tenvinli olarak okunduğunda, mübtedâ olarak merfu, “ابن/ibn” lafzının da onun haberi olacağını, bu şekilde olduğunda, iki sâkinin birleşmesinden dolayı “عزير/‘uzeyr” lafzından tenvinin hazfedilmesinin güzel olmayacağını ve “ابن/ibn” lafzından “ا/elif” harfinin de hazfedilmeyerek, iki sâkinin yan yana olmasından dolayı, tenvinin meksûr olarak okunacağını söylemektedir. Tenvinsiz olarak okunduğunda ise yine kelimenin mübtedâ ve “ابن/ibn” lafzının ise onun sıfatı olacağını aktarır. Burada iki sâkin yan yana gelince, tenvinin hazfedilerek, sıfat ile mevsûfun tek şey olarak kabul edileceğini belirtmektedir. “ابن/ibn” lafzında, “ا/elif” harfinin de hazfedileceğini aktararak, bunun haberinin de gizli olduğunu ve takdirinin “عزير بن الله نبينا وصاحبنا” şeklinde olacağını ifade etmektedir.⁹⁴ Bu şekilde tenvinli ve tenvinsiz olarak okumanın açıklamasını yaparak kıraat farklılıklarına temas etmektedir.

Sonuç

Kur’ân-ı Kerîm’in kelimelerinin nasıl okunacağını ve bu kelimelerdeki okuyuş farklılıklarını konu edinen kıraat ilmi, Kur’ân-ı Kerîm’in lafzıyla ilişkili olduğundan Arap dili ile de ilişki içerisindedir. Özellikle Arap dilinin sarf ve nahiv kuralları ile Kur’ân-ı Kerîm’in indiği dönemdeki Arap dili lehçeleri kıraatler için önem arz etmektedir. Bu açıdan lehçelerdeki harf, hareke, idgam, işmam ve benzeri konularla ilgili farklılık arz eden bazı hususlar neticesindeki farklı okuyuşlar, sarf kuralları açısından meydana gelen isimlerin ve fiillerin farklı şekillerde okunması ve kelimelerin âyet içerisindeki konumu sebebiyle farklı okumalara yol açan nahiv kurallarıyla ilgili farklılıklar kıraatlerle alakalı konular içerisinde yer almaktadır. Bu bağlamda oluşan kıraat farklılıkları, âyetlerin izahı yapılırken tefsir eserlerinde açıklayıcı birer unsur olarak yer almaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm kelimelerinin farklı şekillerde okunmasının temelinde yatan sebebin ne olduğu önemli bir konudur. Bu açıdan farklı kıraatlerin sebeplerin araştırılması ve ortaya konması tefsir eserlerinin bir parçasıdır. Kıraat farklılıklarına yazmış olduğu *Zâdü’l-mesîr fi ilmi’t-tefsîr* isimli eserinde birçok yerde temas eden İbnü’l-Cevzî, âyetlerde yer alan farklı okuyuşların oluştuğu kelimelerde kıraat farklılıklarını zikrettikten sonra, bu farklı okuyuşların Arap dili ile olan bağlantısına yer vermektedir. Bu bağlamda, farklı kıraatlerin Arap dili lehçeleriyle ve sarf ve nahiv kurallarıyla olan münasebetini izah etmektedir.

⁹³ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 577; عَزَيْرٌ kelimesinin kıraati için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 313; Mekkî b. Ebû Tâlib, *el-Keşf*, 1/501.

⁹⁴ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 577-578; Mekkî b. Ebû Tâlib, *el-Keşf*, 1/501.

Lehçeyle ilgili oluşan kıraat farklılıklarıyla alakalı olarak İbnü'l-Cevzî, bazı kelimelerde Kureys, Temîm, Kinâne, Hüzeyl gibi çeşitli kabile veya lehçe ismi zikredip, kelimenin hangi lehçede nasıl okunduğunu belirtirken, bazı kelimelerde ise sadece farklı lügatlerin olduğunu aktarmakta ve bu şekilde kıraat farklılıklarına değinmektedir. Kelimenin seslendirmesiyle ilgili olan ve lehçeler arasında farklı kullanımları bulunan idgam, imâle, işmam gibi konulara da temas ederek, bu şekilde oluşan kıraat farklılıklarını da tefsirinde nakletmektedir. Sarf ve nahiv kurallarıyla ilişkili olan farklı kıraatlere değinirken ise bu kurallar bağlamında oluşan kıraat farklılığını izah etmekte veya sadece bu kurallarla bağlantılı olan okuyuş farklılıklarını aktarmaktadır. Bununla birlikte bu farklı kıraatleri zikrederken bazen mushaf farklılıklarına, bazen Arap şiirlerindeki kelimeyle ilgili kullanımlara da başvurarak, farklı kıraatlerle ilgili örnekler vermektedir. Bu şekilde İbnü'l-Cevzî kıraatlerin Arap dili ile olan ilişkisini tefsirinde yapmış olduğu açıklamalarla göstermeye ve izah etmeye çalışmaktadır.

Kaynakça

- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- Birişik, Abdulhamit. "Kıraat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/426-433. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Çetin, Abdurrahman. *Kıraatların Tefsire Etkisi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2001.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*. İstanbul: Ensar, 2. Basım, 2010.
- Çollak, Fatih. "Revm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/31-32. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Çörtü, Mustafa Meral. *Arapça Dilbilgisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 9. Basım, 2010.
- Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İsam Yayınları, 2011.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-. *et-Teyisr fi'l-ķırâ'âti's-seb'a*. thk. Halef b. Hamûd b. Sâlim eş-Şağdelî. Dâru'l Endülüs, 2015.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügât*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 24. Basım, 2007.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî el-. *Kitâbü Me'âni'l-ķırâ'ât*. thk. Mustafa Ruveys - Muhammed Kevnî. 3 Cilt. Riyad: Dâru'l-Me'ârif, 1991.
- Fârisî, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-. *el-Hücce li'l-ķurrâ'i's-seb'a*. thk. Kahvecî Bedreddin - Cüveycâtî Beşîr. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l Me'mûn Li't-türâs, 1984.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ'. *Me'âni'l-ķur'ân*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr - Ahmed Yûsuf Necâtî. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 3. Basım, 1983.
- Hatîb, Abdullatîf Muhammed el-. *Mu'cemu'l-ķırâ'ât*. 11 Cilt. Dimeşk: Dâru Sa'dî'd-dîn, 2002.
- Hocaoğlu Öznur. *İbnü'l-Cevzî'nin Zâdü'l-Mesîr Adlı Tefsirinde Nüzul Sebepleri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- İbn Ebû Meryem, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Nasr b. Alî b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Fesevî. *el-Mûdahâ fi vücûhi'l-ķırâ'ât ve 'ilelihâ*. thk. Ömer Hamdân el-Kübeysî. 3 Cilt. Cidde, 1993.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî en-Nahvî el-Lugavî. *Muhtaşar fi şevâzzi'l-ķur'ân (ķırâ'ât) min Kitâbi'l-Bedî'*. Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.
- İbn Mihrân, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Mihrân en-Nisâbûrî. *el-Gâye fi'l-ķırâ'âti'l-aşr*. thk. Muhammed Gıyâs el-Canbâz. Riyad: Dâru'ş-Şevâf, 1985.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî. *Kitâbü's-Seb'a fi'l-ķırâ'ât*. thk. Şevkî Dayf. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1980.
- İbn Zencele, Halîl Ebû Zür'ca Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele. *Huccetü'l-ķırâ'ât*. thk. Sa'îd el-Afgânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 5. Basım, 1997.

- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Fünûnü'l-efnân fi 'uyûni 'ulûmi'l-Ḳur'ân*. thk. Hasan Ziyâeddîn Itr. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*. thk. Zühayr eş-Şâviş. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2015.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî. *Müncidü'l-mukri'în ve mürsidü't-tâlibîn*. thk. Ali b. Muhammed el-İmrân, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî. *Tahbîrü't-Teysîr fi kırâ'âtü'l-e'immeti'l-aşere*. thk. Ahmed Muhammed Mefâhi'l Kudât. Ürdün: Dâru'l-Furkân, 2000.
- Karataş, Şuayip. "Ulûmü'l-Kur'ân Kaynaklarında Yedi Harf Meselesinin Ele Alınışı: Klasik-Modern Karşılaştırması". İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi 8/1 (Ocak 2022), 261-296.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-. *Leṭâ'ifü'l-işârât li-fünûni'l-kırâ'ât*. thk. Merkezi'd-Dirâsâti'l-Kurâniyye. 10 Cilt. Medine: Merkezi'd-Dirâsâti'l-Kurâniyye, 2012.
- Kattân, Mennâ' Halîl. *Mebâhiş fi 'ulûmi'l-Ḳur'ân*. Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.
- Kılıçarslan Mehmet. *Zâdü'l-Mesîr Bağlamında İbnü'l-Cevzî'nin Tefsir Metodu*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Mekkî b. Ebû Tâlib Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-İbâne 'an me'âni'l-kırâ'ât*. thk. Abdülfettâh İsmâil Şelebî. Mısır: Matbaatu Nahda, ts.
- Mekkî b. Ebû Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâ'âtü's-seb'a ve 'ilelihâ ve hucecihâ*. thk. Muhyiddin Ramazan. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1984.
- Meylânî, Muhammed b. Abdurrahman el-'Umerî el-. *Şerhu'l-muğnâ*. İstanbul: Salah Bilici, ts.
- Mustafâ el-Galâyînî, Mustafâ b. Muhammed Selîm b. Muhyiddîn. *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabiyye*. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 30. Basım, 1994.
- Özdemir Büşra. *İbnü'l-Cevzî'nin Zâdü'l-Mesîr Adlı Eserinin Kıraat İlmi Açısından Tahlili*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Sarı, Mehmet Ali. "İdgam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/471-472. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sarı, Mehmet Ali. "İmâle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/177. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Temel, Nihat. *Kırâat ve Tecvid İstılahları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2013.
- Ünal, Mehmet. *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.

- Üzümcü Hüseyin. *İbnü'l-Cevzî'nin Zâdü'l-Mesîr Adlı Tefsirinde Esmâ-i Hüsnâ'ya Dair Yorumların Münâsebâtü'l-Kur'ân Açısından İncelenmesi*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*. thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-İrfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Fevvâz Ahmed Zemerlî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1995.